

Jugoslavija ili Balkanska federacija? Dileme jugoslovenskih komunista u doba Oktobarske revolucije

STEFAN GUŽVICA

Sveučilište u Regensburgu

Do proleća 1917. godine, na teritoriji (bivšeg) Ruskog carstva našlo se nekoliko desetina hiljada ratnih zarobljenika Južnih Slovena, od kojih su se mnogi direktno uključili u revolucionarna događanja započeta padom monarhije u februaru. Nakon Oktobarske revolucije, hiljade Bugara, Hrvata, Slovenaca i Srba borile su se na strani boljševika. Od 1918. godine, imali su svoju Južnoslovensku komunističku grupu pri Boljševičkoj partiji, kao i novine Svetska revolucija. Grupa se, međutim, brzo sukobila po pitanju ustrojstva posleratnog projekta. Jedni su se zalagali za stvaranje Jugoslavije kao države Južnih Slovena, dok su drugi smatrali da buduća socijalistička država treba biti Balkanska federacija, stari projekat balkanske socijaldemokratije. Ovo neslaganje dovelo je u konačnici do odvajanja Bugara iz Južnoslovenske komunističke grupe. Iako pitanje buduće radničke federacije na Balkanu nije razrešeno čak ni formiranjem Komunističke internacionale, ova zaboravljena rana debata između tada vodećih južnoslovenskih komunista bila je uvod u kasnije marksističke rasprave o nacionalnom pitanju u Bugarskoj i Kraljevini SHS. Analiza ovih projekata otvara pitanja o prijemu boljševičkih ideja među Južnim Slovenima, kontinuitetu i diskontinuitetu marksističke misli među balkanskim socijalistima pre i posle 1917. godine, kao i o razvoju koncepta lenjinističkog prava na samoopredeljenje u kontekstu političke situacije na Balkanu u posleratnom periodu.

KLJUČNE REČI: komunizam; Ruska revolucija; jugoslovenstvo; Balkanska federacija; federalizam; Komunistička partija Jugoslavije; nacionalno pitanje; Jugoslavija; Bugarska; marksizam; samoopredeljenje

/

Najslobodnija država na svetu” – tako je Lenjin, u svojim Aprilskim tezama, opisao Rusiju 1917. godine.¹ O tome da se nije radilo o pukoj propagandi svedoči činjenica da su ove reči izgovorene pola godine pre boljševičkog dolaska na vlast. Rusija je u godinama revolucije, kao i svaka država koja prođe kroz takav epohalan proces, zaista bila mesto apsolutne otvorenosti, u kojem su slobodno izražavane najavangardnije, a nekad i najneobičnije ideje jednog doba, od umetnosti preko nauke do politike. Južni Sloveni – pre svega Srbi, Hrvati i Slovenci – koji su se iz različitih razloga našli u revolucionarnoj Rusiji, takođe su učestvovali u ovim događajima, i artikulisali sopstvene verzije radikalnih ideja s kojima su se susretali. Za one koji su se pridružili boljševicima, jedna od gorućih tema bilo je pitanje posleratnog poretka u njihovim zemljama porekla.

Ovaj članak predstaviće debate južnoslovenskih komunista u Sovjetskoj Rusiji tokom Ruskog građanskog rata. One su se odvijale prvenstveno na partijskim sastancima i na stranicama njihovih novina, nazvanih *Svetska revolucija*. Komunisti su očekivali da je pobjeda boljševika u Petrogradu početak vala revolucija koji će ubrzo zahvatiti celu Evropu. Stoga je pitanje budućeg političkog ustrojstva geografskog prostora između Jadranskog i Crnog mora, koji je takođe trebao doživeti skoru revoluciju, bilo od najvećeg značaja. Među Južnim Slovenima tada su se sukobile dve geopolitičke koncepcije, obe svojstvene vizionarima nadnacionalnih projekata na Balkanu u prethodnih sto godina: jedna grupa zalagala se za Jugoslaviju, kao državu Južnih Slovena, a druga za Balkansku federaciju, koja bi obuhvatala i Albance, Grke i Rumune, a u nekim slučajevima čak i Mađare. Ova zaboravljena rana debata između tada vodećih južnoslovenskih komunista bila je uvod u kasnije marksističke rasprave o nacionalnom pitanju u Bugarskoj i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Njeni odjeci osećaju se u raznim istorijskim periodima koji su usledili, od antifašističkog rata i revolucije u Jugoslaviji pa sve do današnjih dana. Analiza ovih ranih projekata otvoriće pitanja o prijemu boljševičkih ideja među Južnim Slovenima, kontinuitetu i diskontinuitetu marksističke misli među balkanskim socijalistima pre i posle 1917. godine, kao i o razvoju koncepta

1 Vladimir Ilyich Lenin, “The Tasks of the Proletariat in the Present Revolution [a.k.a. The April Theses]”, dostupno na <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/04.htm>.

lenjinističkog prava na samoopredeljenje u kontekstu političke situacije na Balkanu u posleratnom periodu.

/ Jugoslovenska komunistička grupa u svetlu boljševičke revolucionarne strategije

Do proleća 1917. godine, na teritoriji Ruskog carstva našlo se oko tristo hiljada ratnih zarobljenika Južnih Slovena, od kojih su se mnogi direktno uključili u revolucionarna događanja započeta padom monarhije u februaru. Veruje se da je između 25.000 i 35.000 Srba, Hrvata i Slovenaca učestvovalo u Ruskom građanskom ratu na strani Crvene armije (Očak, 1976: 50). Pritom je boljševizam bio naročito popularan među bugarskim ratnim zarobljenicima. Bugari su bili prvi stranci koji su, već krajem 1917. godine, osnovali svoju grupu pri Boljševičkoj partiji (Neuburger, 2017: 882). Iako istorijska istraživanja (kao ni istorijsko sećanje) o jugoslovenstvu obično ne uključuju Bugare, oni su u to vreme često smatrani delom južnoslovenskog (nad)nacionalnog korpusa, što je očigledno na primerima njihove bliske političke saradnje s drugim Južnim Slovenima u Sovjetskoj Rusiji.

Prva komunistička grupa Južnih Slovena uspostavljena je u martu 1918. godine pod nazivom Radničko-seljačka revolucionarna partija Srba, Hrvata i Slovenaca (Kovačev, 1987: 41). Dva meseca kasnije, na inicijativu Jakova Sverdlova, sveže preimenovana Ruska komunistička partija (boljševika) osnovala je Federaciju inostranih grupa pri RKP(b). Tada su sve grupe, uključujući i jugoslovensku (koja je od tog meseca ponela novo ime, te počela da uključuje i Bugare), postale deo RKP(b). Ciljevi Federacije bili su, osim borbe protiv kontrarevolucionara unutar same Rusije, pružanje “internacionalističkog obrazovanja”, priprema organizovanja revolucionarnih pokreta u inostranstvu, te rad na osnivanju nove, Treće internacionale (Kopylov, 1977: 189). Federacija je organizovala kurseve za agitatore, a od kraja 1919. i partijske škole posvećene ideološkom obrazovanju (Medvedev, 1967: 190—191). Pored toga, Federacija je formalno bila zadužena za zbrinjavanje svih ratnih zarobljenika na teritoriji bivšeg Ruskog carstva, što ujedno znači da je aktivno pokušavala da ih što više prevede na stranu boljševika. Federaciju su osnovale Mađarska, Rumunska, Jugoslovenska, Nemačka i Čehoslovačka komunistička grupa (Medvedev, 1967: 178). Ovaj podatak govori mnogo o brojnosti i snazi određe-

nih komunističkih grupa u datom trenutku, ali i o tome koje države su u očima boljševika bile prioriteta svetske revolucije. Stoga nije slučajno da se nakon pobeđe Oktobarske revolucije prvi put pojavila ideja Balkansko-podunavske federacije, koja bi obuhvatala većinu Srednje i Jugoistočne Evrope. Kasnije će Kristijan Rakovski, verovatno najpoznatiji balkanski boljševik, tvrditi da je ta ideja postojala mnogo ranije (Rakovskij, 1925: 7). Međutim, ni jedan izvor pre 1917. ne spominje Balkansku federaciju koja bi uključivala i zemlje Podunavlja, iako su na predratnim sastancima socijaldemokratske Balkanske federacije učestvovali i predstavnici iz Hrvatske, Slovenije i Rumunije, koje nisu uvek (ili u celosti) smatrane balkanskim zemljama.

Izgleda da je ovaj novi predlog pretpostavljao da bi se Balkanskoj federaciji, pored balkanskih zemalja jugoistočno od predratne Austro-Ugarske, prisajedinile i cela Kraljevina Ugarska, kao i Slovenija, Dalmacija i donje Podunavlje s Besarabijom. Takav nacrt komunističke Balkansko-podunavske federacije prvi put se pominje na predavanju Jugoslovenske komunističke grupe, održanom u oktobru 1918. u Moskvi (Hrabak, 1989: 26). Ovakve predloge svakako ne bi trebalo preuranjeno opisati kao optimistične ili idealistične. Plan za uspostavljanje Balkansko-podunavske federacije pokazuje prilagodljivost komunističke misli u tom istorijskom periodu i sposobnost da se brzo odgovori na geopolitičku situaciju koja se konstantno menjala. Ova federacija bila je odgovor na destabilizaciju i očigledan skori kolaps Austro-Ugarske, kao i odraz opšte tendencije ka konstruisanju novog posleratnog poretka, koji će biti socijalistički, radikalno-demokratski i internacionalistički.

Ova iznenadna i nagla ekspanzija već postojeće vizije balkanskog federalizma nudila je istovremeno i put za ostvarenje neposrednog cilja revolucionarne politike i alternativu neposrednim ciljevima nacionalne politike. Uključivanje podunavskih zemalja u federalistički projekat bilo je prvenstveno deo strategije širenja komunizma na zapad. Komunisti su rezonovali da će pobeđa revolucije u Mađarskoj, Ukrajini i Besarabiji širom otvoriti vrata Balkana i Nemačke.² S druge strane, za marksiste iz Srbije (i Rumunije), služila je identifikaciji celokupnog geografskog područja naseljenog njihovim sunarodnicima s novom nadnacionalnom federacijom. Time bi se, bar u teoriji, izbegle mnoge potencijalne opasnosti nametanja krutih nacionalističkih granica na jedan od etnički najheterogenijih delova Evrope u to vreme. Balkansko-podunavska

2 Ovome je naročito bio aktivno posvećen Kristijan Rakovski. Vidi Fagan (1980: 24).

federacija prevazišla je čak i najradikalnije predratne liberalne, konzervativne i austro-marksističke planove, što je čini najambicioznijim planom za ostvarenje mira i socijalizma ikada koncipiranim na području Srednje i Jugoistočne Evrope.

Apsolutna otvorenost koju su stvorile revolucionarna situacija i krah starog poretka uticali su na ambicioznost i politički imaginarij učesnika događaja. Pored javnih predavanja, radničkih mitinga i sastanaka u fabrikama, imali su i platformu u vidu novina, zahvaljujući kojim su mnogi od njihovih planova sačuvani. Časopis *Svetska revolucija* (u početku nazvan samo *Revolucija*) bio je izvor ovih ideja, ali i poprište borbi suprotstavljenih vizija. *Revolucija* je počela da izlazi u aprilu 1918. godine, još pre osnivanja Federacije inostranih grupa, a izdaje je "Odbor jugoslavenske grupe međunarodnih socijal-demokrata (komunista) u Moskvi". Izlazila je u deset hiljada primeraka.³ S obzirom da se radi o periodici iz vremena Ruskog građanskog rata, nisu sačuvani svi brojevi, a neki od brojeva su čak i fragmentarni. Oni o kojima će u ovom tekstu biti reč, čuvaju se na dva mesta: u fondu HR-HDA-1753 u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, odnosno ličnom fondu istoričara Ivana Očaka, te u Biblioteci Matice srpske u Novom Sadu. Takođe, vredi napomenuti da komunisti nisu bili jedini politički činioци među Južnim Slovenima u Rusiji 1917. i 1918. godine, mada će samo oni biti predmet ovog članka.⁴

/ Najslobodnije ideje na svetu

Prvi brojevi časopisa *Revolucija* ne svedoče samo o potpunoj otvorenosti revolucionarnog razdoblja, nego i o generalnoj konfuziji pri prijemu političkih ideja koje su mnogim sveže radikalizovanim vojnicima sve do nedavno

- 3 Vladimir Vladimirovič Zelenin (ur.), 1976., *Učastie jugoslavskih trudjaščichsja v Oktjabrskoj revoljucii i graždanskoj vojne v sssr. Sbornik dokumentov i materialov*, Otčet o dejatel'nosti Vserossijskogo ЦКК Revolucionnoj internacional'no-socialističeskoj organizacii innostranyh rabočich i krestjan s 19 aprolja po 30 sentjabrja 1918. g. Nauka. Moskva: 187. (dalje Zelenin, 1976)
- 4 O ovoj tematici dosta je pisano u socijalističkoj Jugoslaviji, a njom su se najviše bavili Ivan Očak i Bogumil Hrabak. Pored već navedenih dela vredi spomenuti (Očak, 1974); (Očak, 1979); (Hrabak, 1963); (Hrabak, 1964); (Hrabak, 1966); (Hrabak, 1969); (Klopčič, 1967). Od novijih autora svakako vredi istaći Timofejev i Piljak, 2017. Za istraživače su korisni i zbornici: (Zelenin, 1992); (Timofejev, Piljak, 2017); (Timofejev, Miloradović, Silkin, 2017).

bile strane. Tako uvodni tekst pod nazivom “Naš program” smatra da je cilj jugoslovenskih komunista uspostava “Jugoslavenske nezavisne demokratske republike s vlašću seljaštva i radništva, kao člana evropske federacije”. Članak je stajao pri gledištu da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, koje su smatrali toliko očiglednim da ne zaslužuje dalju elaboraciju. Deo o nacionalnom pitanju počinje od isticanja prava na samoopredeljenje koje je ujedno bilo i osnova lenjinističkog programa u Rusiji. Međutim, vizija prava na samoopredeljenje iznesena od strane jugoslovenskih komunista mogla bi se smatrati u najmanju ruku ekscentričnom, i u svakom slučaju ne-lenjinističkom:

Kao što nisu svi pojedinci jednaki ne samo po svojim sposobnostima, no i po raznome shvaćanju i naklonostima, tako se i narodi među sobom razlikuju i davno je poznato, da su romanski narodi (Francuzi, Talijani i t. d.) više umjetnički nastrojeni, germanski (Njemački, Engleski i t. d.) da su najviše učinili na naučnome poprištu, slavenski, a osobito ruski svojom dobrotom i t. d. Tako i mi Jugoslaveni imade-mo da u opću ljudsku kulturu prinesemo svoj dio, koji će se razlikovati od svega ostaloga i bez kojega opća kultura ne bi bila potpuna. Da je to moguće, treba cio naš narod organizovati u jednu državnu jedinicu, koja će moći nesmetano i samostalno izrađivati svoju kulturu. To je razlog radi kojega mi tražimo pravo na potpuno samoopredeljenje sviju naroda, pa i našega.⁵

Tako je već sama programska deklaracija komunista pokazala da oni, najblaže rečeno, nisu baš sasvim usvojili ideje koje su se tada smatrale “naučnim socijalizmom”. Ideja prava na samoopredeljenje je spomenuta, ali očigledno je jugoslovenski komunisti nisu sasvim razumeli.

Lenjin je verovao da je pravo na samoopredeljenje do otcepljenja neopodno u vremenu globalne krize koja je nastupila usled svetskog rata. Smatrao je da će ta kriza, pored proleterskih revolucija u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, dovesti i do nacionalno-oslobodilačkih i antikolonijalnih ratova na kapitalističkoj periferiji. Karakter takvih “nacionalnih” ratova, za razliku od Prvog svetskog rata, bio bi progresivan. Stoga je po njemu preduslov za uspeh svetske socijalističke revolucije i borba za samoopredeljenje, a razre-

5 “Naš program”, *Revolucija* (Moskva), 6. april 1918., 2.

šenje nacionalnih tenzija trebalo je stvoriti prostor za klasnu borbu umesto rata među narodima (Lih, 2015: 407—410). Bez priznanja prava na samoopredeljenje porobljenih naroda, etničke tenzije bi se samo produbljivale, a s njima i nemogućnost klasne saradnje koja prevazilazi nacionalne granice. Lenjinova strategija je, dakle, počivala na “razoružavanju” nacionalizma kroz priznanje legitimnosti nacionalnih aspiracija (Martin, 2001: 3). Nacionalističke težnje bile bi kanalisane u pozitivnom smeru i korištene za stvaranje međunarodne solidarnosti, a ne rascepa među narodima i među radničkom klasom.

Pošto je prvi broj novina pokazao opšte nerazumevanje ne samo teorije samoopredeljenja, nego i pojmova kao što je “demokratska republika”, upućeniji članovi organizacije bili su primorani da reaguju. Tako je već sledeći broj razjasnio da je pojam “demokratske republike” zapravo preuzet od strane buržoazije da prikrije klasnu prirodu svoje vladavine, te je tako reč demokratija, koja označava vladavinu naroda, potpuno iskrivljena. Stoga se jugoslovenski komunisti u Moskvi zapravo zalažu za “pučku republiku”, odnosno republiku radnika i seljaka, kao alternativu kapitalističkim državama i parlamentarizmu.⁶ Novopečeni jugoslovenski boljševici, po svemu sudeći, nisu odmah razumeli razliku između predratnih socijaldemokratskih parola o demokratizaciji evropskih monarhija i novih komunističkih poziva na stvaranje države novog tipa, s novim društvenim uređenjem, modelovanim na osnovu iskustva Pariske komune i radničkih veća iz Prve ruske revolucije 1905. godine.⁷ Uprkos tome, urednik novina Ivan Ferenčak (koji je verovatno pisao i idiosinkratični članak o samoopredeljenju) u drugom je broju pokušao da formuliše razliku između komunista, koji se zalažu za internacionalističke principe, i socijaldemokrata, “koji su početkom rata pozivali radništvo u rat, tobože zato, da brane domovinu, a zapravo za velike apetite gospode kapitalista”.⁸

Iako je politički i ideološki haos, stvoren raspadom starog sistema i rađanjem novog, dovodio do čestih zabuna i nerazumevanja, Lenjinove ideje zapravo jesu stigle do njegovih adresata. Na kraju krajeva, nije slučajno da je toliki broj Slovenaca, Hrvata i Srba Prečana, koji su živeli u Austro-Ugarskoj i za nju se borili, smatrao primamljivom ideju socijalizma koji nudi i klasno i nacionalno oslobođenje. Najkarakterističniji primeri toga su pojedinci koji su

6 “Demokratska republika”, *Revolucija* (Moskva), 15. april 1918.

7 O političkom ustrojstvu boljševičke vlasti, vidi Douds, 2018: 11-20.

8 Ivan Ferenčak, “Zašto smo komunisti?”, *Revolucija* (Moskva), 15. april 1918.

ujedno bili i među najpoznatijim jugoslovenskim boljševicima u Sovjetskoj Rusiji, Vladimir Čopić i Stjepan Kranjčević.

Vladimir Čopić bio je jedna od najznačajnijih ličnosti u Komunističkoj partiji Jugoslavije u međuratnom periodu. Čopić je bio poslanik na Ustavotvornoj skupštini, dugogodišnji član Centralnog komiteta КРЈ, delegat na kongresima Komunističke internacionale, njen instruktor u Čehoslovačkoj, i na kraju komandant Petnaeste internacionalne brigade “Abraham Lincoln” tokom Španskog građanskog rata. U jesen 1938. godine, vratio se u Moskvu, na Titov zahtev, da bi zajedno preuzeli rukovodstvo nad КРЈ. Međutim, uhapšen je pri samom kraju Velike čistke i streljan u aprilu 1939. godine.⁹

Pre nego što će postati jedan od najpopularnijih i najtraženijih jugoslovenskih komunističkih ilegalaca, Čopić, rođen u Senju od oca Srbina i majke Hrvatice, u mladosti je bio frankovac.¹⁰ Dok je studirao pravo u Zagrebu, bio je član pokreta oko časopisa *Mlada Hrvatska* te je čak i uhapšen 1912. zbog sumnje u umešanost u atentat na bana Cuvaja, ali je usled nedostatka dokaza oslobođen (Očak, 1980: 24). Njegova politička radikalizacija ka levici usledila je tek tokom Prvog svetskog rata kada se kao ratni zarobljenik našao u Rusiji. U zarobljeničkim logorima, gde se prvi put upoznao s marksističkim idejama, Čopić je postao projugoslovenski orijentisan te je u proleće 1916. upućen u Srpski dobrovoljački korpus. Međutim, njegovo jugoslovenstvo ozbiljno je iskušavano nastojanjima etnički srpskih oficira da od deklarativno jugoslovenskog korpusa stvore srpsku vojnu formaciju. Već u maju 1916. godine Čopić je smenjen jer je odbio da položi zakletvu kralju Petru I Karađorđeviću. Naime, on i drugi oficiri želeli su da mu polože zakletvu kao jugoslovenskom kralju, a

9 O poslednjim mesecima Vladimira Čopića, vidi Gužvica, 2020: 121–125.

10 Pitanje Čopićevog ranog identiteta je veoma zanimljivo i naizgled protivrečno. Čopićev otac, Jovan, bio je pravoslavne vere i jedno vreme je čak radio kao crkvenjak u Senju. Vladimir je sve do kraja gimnazije pevao u pravoslavnoj crkvi svake nedelje, iako je još sa sedamnaest godina pristupio frankovcima. Jedan njegov prijatelj je kasnije tvrdio da se Čopić “već tada distancirao od zagriženosti i zadrživosti svojih političkih istomišljenika”. Međutim, frankovačku aktivnost je nastavio i nakon što je započeo studije prava u Zagrebu, gde je bio član organizacije “Mlada Hrvatska” i prijatelj Mile Budaka. Kasnije je, tokom antikomunističkih procesa u Kraljevini SHS, tvrdio da je “Mlada Hrvatska” još pre rata usvojila gledište “narodnog jedinstva” Srba i Hrvata, za razliku od frankovaca koji su “negirali Srbe”. Međutim, svega nekoliko godina kasnije u sssr-u je u partijskoj izjavi priznao da je njegova organizacija “objektivno” bila pod kontrolom “konzervativne austrofilске Hrvatske stranke prava”, odnosno frankovaca (Očak, 1980: 9, 17–26). Policijski izveštaj s početka 1919. navodi da je Čopić “pravoslavni Hrvat” (Očak, 1980: 73).

ne srpskom, što su njihovi nadređeni odbili. Po sopstvenom priznanju, upravo ga je iskustvo rata oslobodilo iluzija o nacionalnom oslobođenju, odnosno dovelo do razumevanja da ono nije moguće bez uništenja imperijalizma i njegovog uzroka – kapitalizma.¹¹ Nije iznenađujuće da je čoveku s ovakvom putanjom postao blizak komunizam, kao što nije iznenađujuće ni da je tokom dvadesetih bio istaknuti vođa leve frakcije u KPJ, koja se zalagala za uspostavljanje lenjinističkog prava na samoopredeljenje kao zvanične partijske politike (Banac, 1988: 52).

Naizgled je neobičniji slučaj Stjepana Kranjčevića, učitelja iz Petrinje i jednog od prvaka hrvatskog seljačkog pokreta, koji je od 1906. bio član glavnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke. Njegova politička aktivnost među boljševicima skoro je sasvim nepoznata. Međutim, Kranjčević, koji se takođe obreo u Rusiji tokom građanskog rata, bio je aktivni član Jugoslovenske komunističke grupe pri RKP(b) te čest autor tekstova u novinama *Svetska revolucija*. Kranjčevićeva politička orijentacija tokom boravka u Moskvi našoj istoriografiji je skoro sasvim nepoznata, iako su sovjetski istoričari još sedamdesetih pisali o njegovoj aktivnosti kao komuniste (Zelenin, 1976: 126–127). Štaviše, Kranjčević je jedno vreme bio urednik novina *Revolucija* (pod pseudonimom Stjepan Marković), a ruski istoričar Vladimir Zelenin mu čak i pripisuje autorstvo programa jugoslovenskih komunista objavljenog u prvom broju novina (Zelenin, 1976: 124–125). Uprkos tome, malo je verovatno da je baš Kranjčević napisao taj tekst, s obzirom da se stilski mnogo razlikuje od njegovih kasnijih tekstova, te da je Kranjčević očigledno bio mnogo politički obrazovaniji nego autor izvornog programa iz prvog broja. S političkom dalekovidnošću karakterističnom za mnoge najistaknutije članove HPSS-a tog vremena, Kranjčević je koristio primer rusko-ukrajinskih odnosa da pokaže kako čak i slične etničke grupe mogu da vrše opresiju jedna nad drugom, te kako ovo može izroditi reakcionaran i šovinistički vid nacionalizma. Tvrdio je da upravo zbog toga buduća jugoslovenska država mora biti zasnovana na pravu na samoopredeljenje, i da samo socijalistička revolucija može ukinuti i nacionalne i klasne nejednakosti (Hrabak, 1989: 24). Iako se Kranjčević po povratku kući ponovo uključio u Hrvatsku seljačku stranku, njegov pozitivan stav prema boljševizmu i aktivno učešće u revolucionarnim dešavanjima pokazuju da je platforma

11 Hrvatski državni arhiv (HDA), HR-HDA-1753, kutija 67, Milan Banić, "Vladimir Čopić," 13–14. O ovome vidi detaljnije u Očak, 1980: 32–35.

samoopredeljenja privukla upravo one ljude na koje je Lenjin i ciljao. Mnogo godina kasnije, Kranjčević će biti deo pro-komunističkog krila HSS-a u vreme uspostavljanja komunističke vlasti u Hrvatskoj.¹²

Uprkos širokoj podršci idejama samoopredeljenja, nisu svi komunisti bili oduševljeni spajanjem nacionalnog i klasnog, smatrajući da će bilo kakav kompromis s idejama nacionalizma dovesti do slabljenja radničkog pokreta i dati legitimitet idejama koje bi radništvu, u principu, trebale biti strane i odbojne. O tome je dosta pisao Lazar Vukićević, tipografski radnik iz Sombora, predratni aktivista Socijaldemokratske partije Mađarske i urednik novosadskih novina *Sloboda*. Vukićević je izražavao sumnju u projugoslovenski optimizam svojih drugarica i drugova. Pišući u novinama Federacije inostranih grupa, *Kommuna*, Vukićević je isticao da radnici nemaju domovinu i da ne postoji razlika između jugoslovenske i bilo koje druge buržoazije. Podsećao je da Jugoslaviju stvara Kraljevina Srbija koja je neprijateljski nastrojena kako prema Sovjetskoj Rusiji, tako i prema radničkom pokretu u celini. Isticao je da ona igra ključnu ulogu u organizovanju Srba koji se bore na strani Bele armije i da vrši propagandu u njihovu korist. Takođe je dokazivao farsičnost ideje “nacionalnog ujedinjenja” pod pokroviteljstvom velikih sila. Ukazivao je na planove Antante, koja je istovremeno obećavala budućoj Jugoslaviji celu jadransku obalu, a Italiji veliki deo Dalmacije i Istru.¹³ Vukićević će kasnije postati jedan od vodećih članova takozvane levo-komunističke struje u Komunističkoj partiji Jugoslavije, koja se, između ostalog, protivila većini u komunističkom pokretu po pitanju priznanja prava na samoopredeljenje do otcepljenja.¹⁴

Iako je podela između komunista i levih komunista po pitanju samoopredeljenja bila poprilično značajna, ona sama po sebi nije ostavila previše dubok trag na odnose među jugoslovenskim komunistima u Sovjetskoj Rusiji. Mnogo značajnije pitanje za njih bilo je pitanje budućeg političkog uređenja

12 Tačnije, radilo se o Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, pod uticajem KKP, koja je nakon rata, na Kranjčevićevu inicijativu, težila ujedinjenju sa ostacima Mačekovog HSS-a i zajedničko uključivanje u Narodni front pod vođstvom komunista (Radelić, 1996: 59).

13 Lazar Vukićević, “Kuda idete?”, *Kommuna: Eženedel'nyj organ Federacii internacional'nych grupp RKP* (Petrograd), 14. novembar 1918.

14 O potonjoj političkoj aktivnosti Lazara Vukićevića, vidi sećanja njegove supruge (Vukićević T. 1959: 146–148). O levokomunističkom viđenju nacionalnog pitanja, vidi Georgy Pyatakov, Yevgenia Bosch, Nikolai Bukharin, “Theses on the Right of Nations to Self-determination,” dostupno na <https://libcom.org/library/theses-right-nations-self-determination-georgy-pyatakov-yevgenia-bosch-nikolai-bukharin>.

teritorija s kojih su potekli, odnosno pitanje da li će novonastajuća revolucionarna država biti jugoslovenska, ili će predstavljati federaciju balkanskih naroda. Iako sekundarni, odjeci debate o (ne)poželjnosti sprovođenja prava na samoopredeljenje na Balkanu bili su itekako prisutni u diskusijama jugoslovenskih boljševika.

/ Jugoslavija ili Balkanska federacija?

Komunisti su smatrali da je Rusija samo prva karika u lancu socijalističkih revolucija, te da će vrlo brzo morati da se vrate u svoje zemlje porekla da učestvuju u tamošnjim borbama za vlast. U neku ruku, svakako, nisu pogrešili, s obzirom da tokom 1918. i 1919. dolazi do revolucija u Mađarskoj i Nemačkoj, u Italiji počinje *Biennio rosso*,¹⁵ a na bivšem jugu Austro-Ugarske jača militantni zeleni kadar, klasno i politički sličan revolucionarima u Mađarskoj i Rusiji. Naravno, nisu računali da će revolucionarni pokret biti poražen svuda, osudivši Sovjetsku Rusiju na izolaciju. U atmosferi rušenja starog sveta na kraju Prvog svetskog rata, bili su spremni da i sami učestvuju u borbama za nametanje posleratnog poretka. Tako je i došlo do velike debate među jugoslovenskim komunistima, koji su tada uključivali prvenstveno Srbe, Hrvate, Slovence i Bugare, o budućem političkom ustroju Balkana.

Jedni su se zalagali za stvaranje Jugoslavije kao države Južnih Slovena, dok su drugi smatrali da buduća socijalistička država treba biti Balkanska federacija, stari projekat balkanske socijaldemokratije. Projugoslovenska struja sastojala se prvenstveno od ljudi koji su se radikalizovali kroz svetski rat i revoluciju i koji su se zajednički borili u južnoslovenskim jedinicama Ruske carske vojske do 1917. godine, kao i od bivših učesnika nacionalnog pokreta u Austro-Ugarskoj. Za Balkansku federaciju najčešće su se zalagali ljudi koji su učestvovali u radničkom pokretu pre 1914. godine, kao na primer Slovenac Jože Srebrnič i Crnogorac Vukašin Marković.

Situacija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca godinu dana kasnije biće od samog početka prilično drugačija od debati u Sovjetskoj Rusiji 1918. godine. O

15 *Biennio rosso* bio je dvogodišnji period radničkih pobuna i štrajkova u Italiji tokom 1919. i 1920. godine, kada se ta država našla na rubu revolucije. Usled pasivnosti socijalističkih i komunističkih organizacija, reakcija koja je usledila slomila je radnički pokret i rezultirala Mussolini-jevim dolaskom na vlast.

odnosu komunista prema novoj državi najbolje svedoči činjenica da je njihova stranka nosila ime Komunistička partija Jugoslavije čak deset godina pre nego što je sama država ponela to ime. Jugoslovenstvo i ideja "narodnog jedinstva" bili su stvar konsenzusa u ranoj KPJ. Narodno jedinstvo značilo je da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan, jugoslovenski narod, što je ujedno u to vreme bila i dominantna ideja srpske vladajuće klase. Pet godina kasnije, u svom poznatom članku "Malo partijske istorije nacionalnog pitanja", Moša Pijade je istakao da sve do 1921. nije postojao čak ni nacrt programa koji bi doveo u pitanje partijsku dogmu o narodnom jedinstvu i primenio lenjinističko samoopredeljenje na Kraljevinu SHS (Pijade, 1964: 697).¹⁶ Od početka dvadesetih, oko nacionalnog pitanja će se raspirati žustra intelektualna polemika, a potom i politički sukob. Međutim, u Sovjetskoj Rusiji, većina komunista će već 1918. biti na federalističkim projugoslovenskim pozicijama.

Kao što je već pomenuto, uzrok toga bila je činjenica da posleratni entuzijizam nije zaobišao ni Jugoslovene u Sovjetskoj Rusiji. Mnogi su pozdravili stvaranje ujedinjene države Južnih Slovena kao progresivan čin. Na kraju krajeva, nije li tako delovalo i iz perspektive lenjinističkog samoopredeljenja? Porobljeni narodi Austro-Ugarske stekli su slobodu i ušli svojom voljom u novu političku zajednicu u teoriji zasnovanoj na jednakosti etničkih grupa. Ipak, projugoslovenski komunisti u Rusiji delili su se na entuzijastične pristalice ideologije narodnog jedinstva i malo skeptičnije zastupnike federalističke ideje. Uprkos tome, i jedni i drugi videli su u jugoslovenstvu ostvarenje internacionalističkog ideala. Ovo je eksplicitno navedeno u deklaraciji slovenačkih i hrvatskih oficira u Odesi koji su početkom septembra 1917. napustili Srpski dobrovoljački korpus zbog diskriminacije nesrba.¹⁷ Oni su, uostalom, među prvima istakli uverenje u federativno uređenje buduće države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Tokom 1918. godine, većina jugoslovenskih boljševika u Sovjetskoj Rusiji napustila je ideju integralnog jugoslovenstva, najverovatnije zbog konku-

16 Ne računajući Jugoslovene u Sovjetskoj Rusiji, tema nacionalnog pitanja u KPJ dosta je dobro obrađena u domaćoj historiografiji. Najznačajnija dela koja se bave tom tematikom su: (Pešić, 1983); (Cvetković, 1985); (Vlajčić, 1987); (Banac, 1988); (Gligorijević, 1992); (Haug, 2016). U Bančevoj knjizi *With Stalin against Tito*, dobar deo analize zapravo je posvećen frakcijskim borbama u međuratnoj KPJ, i naročito nacionalnom pitanju. Pored toga, postoji i veoma bitan zbornik članaka iz debate unutar KPJ o nacionalnom pitanju održane 1923. godine (Perovšek, 1990).

17 Zelenin, 1976., Deklaracija oficera i jungerova hrvatskoj i slovenskoj nacional'nostej, pokinuvših Serbskij dobrovol'českij korpus, 50.

rencije s desna. Naime, Jugoslovenskoj komunističkoj grupi suprotstavila se Jugoslovenska revolucionarna federacija (JRF). Nju je vodio prvak Hrvatske socijaldemokratske stranke, Mijo Radošević, koji se u Rusiji obreo nakon prisustvovanja socijalističkoj konferenciji u Stokholmu, septembra 1917. godine. Boljševici i mnogi drugi socijalisti-internacionalisti su iskazivali nepoverenje prema toj konferenciji, smatrajući je pokušajem nacionalističkih radničkih vođa iz država članica Centralnih sila da se bore za mir u trenutku kada je postalo očigledno da će njihova strana izgubiti rat (Kolarov, 1968: 343—345). Radoševićeva JRF zalagala se za ideju da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, kao i mnogi tadašnji komunisti. Međutim, veze JRF-a sa srpskom kraljevskom vojnom misijom ubrzo su izašle na videlo, te su komunisti pokrenuli kampanju protiv njih. Nakon što su boljševici otkrili učesče JRF-a u regrutovanju Jugoslovena u redove Bele armije, zabranili su njeno delovanje, te proterali srpsku vojnu misiju (Očak, 1980: 48—53).¹⁸ Borbu sa JRF-om odlikuje i početak jasne političke diferencijacije, pri kojoj pristalice integralnog jugoslovenstva u Sovjetskoj Rusiji staju na stranu Radoševića i srpske vlade, a pristalice federalizma na stranu Jugoslovenske komunističke grupe.

Najbolji primer ove promene gledišta jugoslovenskih komunista od centralizma ka federalizmu je svakako Vladimir Ćopić, koji je bio i jedan od najaktivnijih boraca protiv JRF-a tokom proleća i leta 1918. godine. Ćopićeva gledišta rezimirana su u oktobru iste godine, kada je u Moskvi održao predavanje Jugoslovenskoj komunističkoj grupi pod nazivom “Revolucija i jugoslovensko pitanje.” Nažalost, tekst Ćopićevog predavanja nije sačuvan. Međutim, Bogumil Hrabak smatra da je Ćopić bio koncepcijski najbliži stavovima iznesenim u člancima hreljinskog advokata Zvonimira Švrljuge, objavljenim u *Svetskoj revoluciji* (Hrabak, 1978: 66). Na osnovu fragmentarnih podataka o Švrljugi, može se zaključiti da se radilo o još jednom od ratnih zarobljenika koji je tokom revolucije prešao na stranu boljševika, te je čak zabeleženo da je učestvovao u uličnim borbama u Petrogradu u oktobru 1917. godine (Kovačev, 1987: 33). Srpski predstavnici u Rusiji su ga identifikovali kao “idejnog vođa disidenata” inspirisanih idejama ruskih anarhista, gde su pod “anarhizmom” najverovatnije podrazumevali boljševizam (Hrabak, 1989: 12). Švrljuga i Ćopić

¹⁸ Radošević je učestvovao na Kongresu ujedinjenja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), ali je nakon drugog, Vukovarskog kongresa, iz nje izbačen. Kasnije se pridružio Pašićevim radikalima. Ubijen je od strane ustaša u Staroj Građiški 1942. godine.

su se poznavali i pre rata. Bili su iz istog kraja, zajedno su studirali pravo te su čak i stanovali na istoj adresi u Zagrebu.¹⁹

Švrljuga je smatrao da je rat u potpunosti diskreditovao ideju da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod te da je njihov istorijski razvoj doveo do nastanka različitih kolektivnih identiteta. Stvaranje novog, jugoslovenskog nacionalnog identiteta bi, po njegovom mišljenju bio reakcionaran potez za komuniste:

Nije moguće da se u isti mah nacionalizam i suzbija i razvija.

Već samo pojam “jugoslovenski nacionalizam” protuslovan je sam u sebi: ako je nacionalizam, onda nije jugoslovenski, ako je jugoslovenski, onda nije nacionalizam (Hrabak, 1989: 25).

Zanimljivo je videti, pored pravljenja razlike između Srba i Hrvata, da Švrljuga identifikuje ideju Jugoslavije kao nadnacionalnu. Takva ideja, naravno, postaće dominantna nakon 1945. godine, mada je zanimljivo videti ovakvu njenu ranu artikulaciju s obzirom na to da je KPJ kroz veći deo međuratnog perioda (barem do uvođenja politike narodnog fronta 1935. godine) bila formalno ili na pozicijama “narodnog jedinstva” ili se zalagala za rasturanje Jugoslavije i stvaranje Balkanske federacije. Švrljuga je, međutim, već u tom trenutku jugoslovenski federalista, a po svemu sudeći, na tim pozicijama bio je i Čopić, koji je pritom i insistirao da se zajednički jezik Južnih Slovena u Rusiji naziva srpskohrvatskim (Hrabak, 1989: 26; Hrabak, 1978, 66). Povrh toga, za vreme Čopićevog kratkog predsedavanja Jugoslovenskom komunističkom grupom, kada se ona konstituisala u političku partiju, predlagalo se osnivanje “srpskohrvatske i slovenačke komunističke partije”, što implicira da su se tokom njegovog mandata Srbi i Hrvati u najmanju ruku smatrali međusobno bliskijim nego drugi južnoslovenski narodi.²⁰

Pored problema s velikosrpskim tendencijama srpskog oficirskog kora i diplomatskog predstavništva u Rusiji, očigledno je da je i iskustvo nacionalne diskriminacije u Austro-Ugarskoj doprinelo nepoverenju prema centralizacijskim tendencijama višenacionalnih država. Stoga nije začuđujuće da su kritički

19 HR-HDA-501, kutija 49, Opći spisi, Redoviti slušači pravo- i državoslovnoga fakulteta u II. poljeću škol. god. 1910/11, *Nacional Zvonimira Švrljuge*. Obojica su stanovali na adresi Kačićeva 10. Međutim, za razliku od Čopića, Švrljuga je pre rata bio jugoslovenski nacionalista. (Gabelica, 2011: 1151). Zahvalan sam profesoru Stjepanu Matkoviću što mi je skrenuo pažnju na ove detalje.

20 Zelenin, 1976., Protokol ekstretnoj konferenciji Južnoslavjanskoj gruppy RKP (b), 207. Na sastanku je ipak preovladalo ime “Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca”.

stav prema jugoslovenskom ujedinjenju imali ne samo Hrvati poput Čopića i Švrljuge, nego i Srbi poput Lazara Vukičevića. Istovremeno, otpor prema Austro-Ugarskoj igrao je i kohezivnu ulogu, te su Jugosloveni u propagandi uvek naglašavali zajedničko iskustvo borbe protiv Habzburške imperije. U svetlu toga, zanimljiv je nekrolog povodom smrti Maksima Čanka objavljen u Svetoskoj revoluciji u novembru 1918. godine. Maksim Čanak bio je Srbin iz Like koji je poginuo u Ukrajini kao borac Crvene armije. U tom nekrologu se Čanak, koji je pre rata živeo u Srbiji i bio sledbenik socijalističkih ideja Vase Pelagića i Svetozara Markovića, poredi s još jednim sinom “stjenovitog Velebita,” Eugenom Kvaternikom.²¹ Time se simbolički povezuje borba Srba i Hrvata protiv Austro-Ugarske, ali se isto tako i povlači paralela između borbi za nacionalno oslobođenje i klasnog rata.

U vremenu kada je deo Jugoslovena iznosio svoje argumente za federaciju, jedna druga ideja je dovela u pitanje već uspostavljeno programsko načelo Jugoslovenske komunističke grupe, a potom i ozbiljno uzdrmala njeno jedinstvo. Bila je to ideja Balkanske federacije, stari projekat balkanskih marksista i socijalista, čiji koreni sežu još u pozni osamnaesti vek i radikalne ideje Prosvetiteljstva. Ideje balkanskog federalizma dobile su na dodatnom značaju uključivanjem bugarskih komunista u grupu u maju 1918. godine. Mnogi od njih bili su od ranije pod uticajem teorijske tradicije “tesnog socijalizma” Dimitra Blagoeva.²² Uprkos tome, i dobar deo drugih Jugoslovena, naročito onih koji su imali iskustvo u socijalističkom pokretu Druge internacionale, takođe se zalagao za Balkansku federaciju.

Iako su mnogi bugarski komunisti bili predratni socijalisti zanimljivo je da njihov politički vođa, Georgi Mihajlov-Dobrev, nije ni na koji način učestvovao u radničkom pokretu sve do 1917. godine, kada se njegova vojna jedinica svrstala na stranu boljševika.²³ Za Dobreva, Balkanska federacija bila je plemenita

21 Zelenin, 1976., Nekrolog o Maksime Čanke, objavljen u gazeti “Vsemirnaja revoljucija”, 213.

22 “Tesni socijalisti” bili su revolucionarno krilo bugarske socijaldemokratije, dok su “reformisti”, sa kojima su se podelili 1903. godine, bili poznati kao “široki socijalisti”. Najbolji pregled istorije ranog bugarskog socijalizma, uključujući i tesne socijaliste, je nova knjiga Marije Todorove (Todorova, 2020).

23 Zanimljivo je spomenuti i da se Georgi Dobrev (1893. – 1966.) kasnije borio u Španskom građanskom ratu, gde je imao bliske veze sa Jugoslovenima i igrao aktivnu ulogu u unutarpartijskim borbama KPJ kao protivnik Titove kandidature za generalnog sekretara partije (Gužvica, 2019: 65).

ideja saradnje s “bratskim narodima – srpskim i rumunskim”, koju je su-protstavljao nacionalističkoj mržnji nametnutoj od strane vladajuće klase.²⁴ Dobrev je držao niz predavanja u Moskvi posvećenih ideji balkanskog federalizma, a propagandni leci štampani za bugarske vojnike, za razliku od onih upućenih drugim Južnim Slovenima, eksplicitno su koristili slogane Balkanske socijalističke federacije.²⁵ Za bugarske socijaliste, kojima je bitno formativno iskustvo bio i rat Bugarske s drugim balkanskim narodima, ideja balkanskog jedinstva bila je naročito značajna.

Svetska revolucija je nedugo nakon uključjenja Bugara počela da posvećuje više prostora ideji balkanskog federalizma (Očak, 1976: 80). Jože Srebrnič, predratni slovenački socijaldemokrata (i kasnije narodni heroj Jugoslavije), tvrdio je da je balkanska federativna republika najbolje rešenje, uzevši u obzir veliku sličnost (ali ne istovetnost) Srba, Hrvata, Slovenaca i Bugara (Hrabak, 1989: 24). Međutim, kod njega, kao i kod mnogih drugih autora, uočljivo je potpuno ignorisanje mnogobrojnih neslovenskih etničkih grupa na Balkanu. Još u julu 1918. godine Srebrnič je upozoravao da će srpske nacionalne elite okupljene oko Nikole Pašića izdati jugoslovensku ideju, te da će balkanska federacija i socijalistička revolucija ostati jedini progresivni politički projekti u regionu.²⁶ Dakle, skepsu prema planovima velikih sila te srpskog dvora i vlade nisu iskazivali samo bivši nacionalni revolucionari nego i predratni socijalisti koji su i do 1914. vrlo često žestoko kritikovali srpsku politiku. Takav je slučaj bio i s već pomenutim Lazarom Vukićevićem, mada se on i dalje, uprkos svojim sumnjama zalagao za federalnu Jugoslaviju, a ne za Balkansku federaciju.

Centralni argument za balkansko jedinstvo, bez obzira na prethodnu političku pozadinu autora, zasnivao se na kritici imperijalističkih apetita velikih sila i na uverenju da balkanski narodi samo ujedinjeni mogu da im se odupru. Ovo je bilo sasvim u skladu s ranijim formulacijama balkanskih

24 *Pod znamenem Oktjbrja. Učastie bolgarskich internacionalistov v Velikoj Oktjbr'skoj socialističeskoj revoluciji i zaščite ee zavoevanij*, Tom I, 1981., Rezolucija Komiteta bolgarskich voennoplennyh social-demokratov internacionalistov Insara v podderžku zaključenija spravedlivogo mira i neobchodimosti ustanovlenija bratskoj solidarnosti i revoljucionnogo edinstva balkanskich narodov. Izdatel'stvo političeskoj literatury, Izdatel'stvo ВКР. Moskva i Sofija: 142–143. (dalje *Pod znamenem Oktjbrja* I, 1981)

25 *Pod znamenem Oktjbrja* I, 1981., Ob"javlenie v gazete “Izvestija VCIK” o lekcii G. Michajlova, 153; Obrašćenie “Rabočie, soldaty i krest'jane Balkan” s prizyvom podnjatsja na revoljucionnuju bor'bu protiv imperializma, 188.

26 J.S., “Na revoljucionaren front!”, *Vsemirnaja revolucija* (Moskva), 20. jul 1918.

marksista, poput Dimitrija Tucovića i Dimitra Blagoeva. Takođe, česta tema bilo je licemerje i selektivnost prava na samoopredeljenje koje je formulisao američki predsednik Woodrow Wilson, a koje je isključivalo mnoge nacionalne manjine, uglavnom država koje su izgubile rat.²⁷ Sam Srebrnič proširio je tu kritiku i na centralnoevropske liberale, poput budućeg čehoslovačkog predsednika Masaryka. Masaryk i njemu bliske političke elite su slavili pravo na samoopredeljenje istovremeno ignorišući zahteve manjina poput Nemaca, koje nisu želele da budu u zamišljenoj čehoslovačkoj državi.²⁸ Pored svih ovih kritika, jedan nepotpisan, ali naročito ambiciozan autor pokušao je da primeni lenjinističku teoriju imperijalizma na geopolitičku situaciju na Balkanu.²⁹ Na osnovu obilja rusizama u tekstu, može se zaključiti da se najverovatnije radilo o tada najpoznatijem i najautoritativnijem jugoslovenskom komunisti u Sovjetskoj Rusiji, Vukašinu Markoviću.

Marković je bio najgorljiviji pristaša ideje balkanskog federalizma među Jugoslovenima. Rođen 1874. u Crnoj Gori, bio je jedan od onih starih revolucionara koji su u svojoj dugoj karijeri prešli put od takozvanog “utopijskog” socijalizma Vase Pelagića ka revolucionarnom marksizmu. Marković je studirao veterinu u Rusiji i tamo došao u kontakt sa socijaldemokratskim idejama, te se već 1903. godine priključio boljševicima. Pored Filipa Filipovića, koji je takođe proveo dugo vremena u Rusiji (mada je u vreme Oktobarske revolucije bio interniran u Austriji), Marković je bio najbolji jugoslovenski poznavalac prilika u toj državi. Učestvovao je, zajedno s grupom bugarskih i drugih južnoslovenskih komunista, u uličnim borbama boljševika u Moskvi, u oktobru 1917. godine, nakon kojih je i tamo uspostavljena sovjetska vlast (Kopylov, 1977: 83). Marković je bio predsednik Jugoslovenske komunističke grupe, ali i lični prijatelj mnogih vodećih boljševika, zbog čega je bio veoma uticajan tokom 1918. godine. Bio je čovek ispunjen revolucionarnim zanosom i nepokolebljivom verom u neizbežnost pobeđe revolucije. Njegov stav prema nacionalnom pitanju najbolje se može sumirati njegovim sopstvenim rečima, iznesenim u autobiografiji nekoliko godina kasnije: “Moja porodica je proletarijat cijeloga svijeta, moja nacionalnost je čovječanstvo” (Požar, 1989: 54). Marković će igrati ključnu ulogu u pokušaju nametanja političke platforme balkanskog

27 “‘Samoopredeljenje’ naroda”, *Svjetska revolucija* (Moskva), 19. mart 1919.

28 J.S., “Na revolucionaren front!”, *Vsemirnaja revolucija* (Moskva), 20. jul 1918.

29 “Borba imperijalizma za Balkan”, *Svjetska revolucija* (Moskva), 8. januar 1919.

federalizma, koja će na kraju dovesti do raskola među jugoslovenskim komunistima. Većina njegovih saveznika biće bugarski komunisti.

Iako u teoriji bitan deo Jugoslovenske komunističke grupe, Bugari su objavili relativno mali broj članaka u *Svetskoj revoluciji*. Većina napisanih tekstova ostali su na srpskohrvatskom ili slovenačkom. To ne znači da je broj bugarskih boljševika bio znatno manji, ili da se nisu bavili pisanjem i sličnim propagandnim delatnostima. Međutim, njihova delatnost u *Svetskoj revoluciji* bila je najživlja od juna do oktobra 1918. godine (Birman, 1967: 441—442). Nakon toga, imali su mnoge novine na bugarskom jeziku, u kojima su opet retko objavljivali drugi Južni Sloveni. Sve ovo ukazuje da je ideja jedinstva s Bugarima, bilo u Jugoslaviji ili u Balkanskoj federaciji, u praksi najčešće zanemarivana, uprkos grandioznim proklamacijama o jedinstvu od Jadranskog do Crnog mora. Bar što se tiče čitalačke publike i intelektualnog stvaralaštva, Bugari i ostali Jugosloveni bili su daleki. Jedan kraći period, koji se poklapa s intenzivnijom aktivnošću bugarskih komunista u pisanju za *Svetsku revoluciju*, bili su deo Jugoslovenske komunističke grupe i saradivali veoma blisko, mada su neslaganja koja su počela već u leto 1918. u konačnici dovela do odvajanja Bugara iz Jugoslovenske komunističke grupe nekoliko meseci kasnije.

/ Sukob u Jugoslovenskoj komunističkoj grupi

Pitanje uređenja buduće političke zajednice radničke klase na Balkanskom poluostrvu bilo je prva velika ideološka polemika među komunistima Južnim Slovenima u Sovjetskoj Rusiji. Ispostaviće se – prva i jedina, barem što se tiče ujedinjene grupe koja je obuhvatala najveći deo balkanskih revolucionara u jednu organizaciju. Kako je došlo do tako brzog rascepa među komunistima? Razlog zašto je polemika postala toliko oštra ne leži samo u unutrašnjoj dinamici grupe balkanskih komunista. On se zapravo mora tražiti u dubokim problemima mlade sovjetske države u prvoj polovini 1918. godine. Te godine i sam komunistički pokret bio je na ivici raskola. Ni u jednom drugom trenutku tokom Ruske revolucije i građanskog rata neće se naći u tako dubokoj krizi.

Kriza je nastala oko pitanja separatnog mira Sovjetske Rusije sa Centralnim silama. Boljševici su na vlast došli, između ostalog, na platformi izlaska iz Svetskog rata. Međutim, mnogi članovi partije smatrali su da nije vreme za separatni mir, nego da moraju nastaviti rat, da bi doveli do kolapsa Nemačke

i proleterske revolucije u toj zemlji. Lenjin je bio oštar protivnik takvog kursa, ali se našao u manjini. Buharin i Radek vodili su takozvane leve komuniste koji su se zalagali za produžetak rata i koji su imali većinu. Bili su uvereni da su Nemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Osmansko Carstvo na pragu revolucije. Na kraju je prevagnulo kompromisno rešenje Lava Trockog, koji se zalagao za poziciju koju je zvao “ni mir, ni rat”. U prevodu, boljševici su unilateralno obustavili vojna dejstva sa Centralnim silama, u nadi da će taj potez imati odjeka među nemačkim trupama. Blef nije upalio, i u roku od osam dana, Nemci su nastavili vojna dejstva i ubrzo se našli pred vratima Petrograda. Boljševici su tada bezuslovno prihvatili mir u Brest-Litovsku, potpisan 3. marta 1918. godine. Iako kriza nije rezultirala podelom partije, ona je i dalje trajala, te je dovela do kraha dvopartijske vladavine boljševika i levih esera, s obzirom da su se potonji, nezadovoljni mirom u Brest-Litovsku, povukli iz vlade, a potom i organizovali antiboljševičku pobunu (Figes, 1998: 536—554, 632—640).

Sukob u Boljševičkoj partiji nije bio sukob “umerenih” i “radikalnih” socijalista, kao u periodu pre Oktobarske revolucije. Obe strane zalagale su se za radikalnu društvenu transformaciju, rušenje starog režima i uspostavu radničke države. Njihovo neslaganje izražavalo se u metodama. To je dovelo do dve duboko sukobljene koncepcije, koje Robert V. Daniels identifikuje kao “revolucionarni idealizam” i “revolucionarni pragmatizam”. Buharin i Radek bili su predvodnici “revolucionarnih idealista” dok je Lenjin bio oličenje “revolucionarnog pragmatizma” (Daniels, 1988: 4—5). Iako je, silom prilika, Lenjinova struja prevagnula po pitanju Brest-Litovska, razlike između “idealista” i “pragmatista” su ostale, a odrazile su se i na strance koji su boravili i borili se u Sovjetskoj Rusiji. Sukob u Jugoslovenskoj komunističkoj grupi stoga treba posmatrati kao varijaciju sukoba između navedenih revolucionarnih koncepcija. Bogumil Hrabak je još pre više od pola veka identifikovao ove koncepcije kao “internacionalizam” i “višenacionalizam”, gde pređašnji označava opredeljenje za Balkansku federaciju, a potonji za Jugoslaviju (Hrabak, 1969: 10). Međutim, za stvarno razumevanje ovog raskola neophodno je razumeti i širi kontekst suprotstavljenih ideja unutar boljševičkog pokreta. Pristalice federalne Jugoslavije možemo identifikovati sa grupom boljševičkih “pragmatista”, dok su balkanski federalisti bili bliži “idealistima” u ruskoj partiji.

Vukašin Marković bio je svojevrсни vođa “revolucionarnih idealista”, čija gledišta među Jugoslovenima su bila najbližnja levokomunističkim. Marković se protivio osnivanju zasebne Komunističke partije Jugoslavije, smatrajući da

će vrlo brzo revolucija stići i do Balkana i Austro-Ugarske, te da će celo područje od Trsta do Vladivostoka biti deo jedne države, a samim tim i jedne partije (Očak, 1976: 78). Kao što se može naslutiti, Marković je podršku pre svega pronašao među bugarskim komunistima i od juna 1918. godine, kada je prvi put izabrano formalno rukovodstvo Jugoslovenske komunističke grupe, bio je njen predsednik. S obzirom da su s nestrpljenjem očekivali revolucionarne borbe na Balkanu, Markovićevo rukovodstvo već u julu 1918. šalje prvu grupu komunističkih agitatora iz Sovjetske Rusije u Bugarsku (Očak, 1976: 32).

Poslednja i najznačajnija linija podele komunista Jugoslovena ticala se prethodnog (ne)učesća u revolucionarnom radničkom pokretu. Naime, Marković je još od maja 1918. bio u sukobu s bivšim oficirima Srpskog dobrovoljačkog korpusa iz “disidentskog pokreta” poput Švrljuge i Ferenčaka (Hrabak, 1978: 59—60).³⁰ Oni su često bili bivši nacionalni revolucionari, i kao takvi zastupnici “pragmatičnog” kursa orijentisanog ka političkom radu u okvirima federativne Jugoslavije. Međutim, Marković je u sukob s njima uneo i ličnu notu, koja će nesumnjivo biti glavni razlog eskalacije tenzija među Jugoslovenima u narednim mesecima. Naime, Markoviću su bivši oficiri ulivali nepoverenje ne samo zbog svoje političke prošlosti, nego i zbog sumnje da su, kao bivši oficiri, bili potencijalni agenti srpske vlade ili neke druge kontra-revolucionarne političke formacije. Njegov strah nije bio neosnovan: Radoševićeva Jugoslovenska revolucionarna federacija takođe je okupljala bivše oficire, uključujući i neke koji su aktivno učestvovali u disidentskom pokretu. Stoga je Marković u svoj Centralni komitet uveo bugarske socijaldemokrate R. Najdenova i Hrista Manolova, Franju Drobno, predratnog socijaldemokratu iz Osijeka i Dragotina Godinu, knjigovođu iz Trsta i člana Moskovskog sovjeta, koji nije bio politički aktivan pre rata.³¹ Svakako nije slučajno da će Markovićev bliski saradnik Godina kasnije biti deo antiparlamentarističke i levokomunističke grupe Amadea Bordige u Komunističkoj partiji Italije.

Problem nije bio toliko u institucionalnoj marginalizaciji bivših oficira-disidenata, koliko u veoma ličnim napadima Markovića na njih. Marković je u *Svetskoj revoluciji* implicitno napadao Švrljugu i Kranjčevića kao ljude koji se svrstavaju na stranu agenata srpske vlade poput Mije Radoševića (Hrabak, 1978: 60). U narednih nekoliko meseci, odnosi između Jugoslovena dotakli su

30 Čopić, koji je isto bio oficir-disident, uspeo se držati po strani u ovom sukobu.

31 *Pod znamenem Oktjabrja* I, 1981., Učreditel'nyj ustav Jugoslavjanskoj gruppy RKP(b), 180.

najnižu tačku, a sve krivicom koleričnog Markovića. Kada je 30. avgusta 1918. godine Fani Kaplan pokušala atentat na Lenjina, Marković je ozbiljno sumnjičio oficire-disidente za saradnju s kontrarevolucionarima i, po izjavi jednog od njih, čak zahtevao smrtnu kaznu.³² Situacija je eskalirala u septembru i oktobru. Dvadeset i sedmog septembra 1918. počinje pobuna bugarskih vojnika u Radomiru, koja rezultira abdikacijom bugarskog cara, a potom i probojem Solunskog fronta. U očima komunista ovo je bila bugarska Februarska revolucija. Stoga je pitanje slanja kadrova na Balkan preko noći postalo stvar od najvećeg značaja. Marković je insistirao na momentalnom slanju najboljih komunista na jug, dok se većina Jugoslovena nije složila s tim rešenjem, smatrajući da je bolje da najkvalitetniji revolucionari provedu još neko vreme u Sovjetskoj Rusiji, da bi se bolje pripremili, i teorijski i praktički, za budući politički rad (Hrabak, 1969: 9; Zelenin, 1977: 156).

Marković je reagovao burno. Napao je svoje drugove kao menjševike i optužio ih da žrtvuju revolucionarnu koncepciju Balkanske federacije zarad odbrane “imperijalističkog” i “panslovenskog” projekta Jugoslovenske federacije (Hrabak, 1969: 9; Zelenin, 1977: 156). Već sledeći dan sazvan je novi sastanak na kom je Marković jednoglasno smenjen s mesta predsednika Jugoslovenske komunističke grupe. Da stvar bude gora po njega, smenili su ga ljudi u koje se uzdao – iskusni jugoslovenski i bugarski socijaldemokrati, a ne bivši oficiri. Novi predsednik postao je Lazar Vukićević.³³ Iako izabran za potpredsednika, Marković je odbio da novom rukovodstvu preda pečat i arhiv, te uložio žalbu sovjetskoj vladi (Kovačev, 1987, 45). Petog novembra 1918. godine, njegovi partijski drugovi, koje je i na tom sastanku besno nazivao “provokatorima” pre nego što je demonstrativno napustio sednicu, glasali su za njegovo izbacivanje iz grupe.³⁴ Po svemu sudeći, ranija ocena sovjetskog istoričara Vladimira Zelenina da je uzrok sukoba bio početak Markovićevog psihičkog oboljenja, ispravna je (Zelenin, 1977, 157).³⁵

32 HR-HDA-1753, kutija 67, Banić, “Vladimir Čopić,” 17. Po Banićevom iskazu, Čopićevo zalaganje za njih bilo je ključni razlog zašto nisu uhapšeni.

33 Zelenin, 1976., Protokol zasedanija Komiteta Južnoslavjanskoj gruppy РКР(б) po organizaciji raboty i raspredeleniju objazannostej, 190.

34 Zelenin, 1976., Protokol ekstremnoj konferencii Južnoslavjanskoj gruppy РКР(б), 208.

35 To naizgled potvrđuje i opis Markovića u sećanjima Lazara Vukićevića (Vukićević L. 1959: 140–142). Iako se u našoj istoriografiji mnogo nagađalo o navodnom političkom sukobu Markovića sa Staljinom u međuratnom periodu, koji je navodno bio uzrok njegove hospitalizacije u SSSR-u tridesetih, po svemu sudeći, radilo se o čoveku koji je nažalost zaista bio mentalno

Prvi korak nakon uklanjanja Markovića bilo je reorganizovanje Jugoslovenske komunističke grupe u Komunističku partiju. Ovome se Marković ranije protivio, smatrajući zasebnu partiju nepotrebnom zbog nadolazeće revolucije na Balkanu. Drugi Jugosloveni nisu se slagali i na prvu godišnjicu Oktobarske revolucije formalno je konstituisan Centralni komitet Komunističke partije (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca.³⁶ Novoosnovana partija trudila se da pobije Markovićeve tvrdnje da je napustila platformu Balkanske federacije, o čemu svedoči i predavanje Čopića na tu temu krajem oktobra (Hrabak, 1978: 66). Međutim, drama oko Markovićevog izbacivanja zaglušila je jednu mnogo dublju promenu. Ne samo da je od “grupe” nastala “partija”, nego su iz “Srba, Hrvata i Slovenaca” izbačeni Bugari, iako se manje od tri nedelje ranije još uvek pominjala “komunistička grupa Bugara, Srba, Hrvata i Slovenaca”.³⁷ Iako se u teoriji još uvek pričalo o Balkanskoj federaciji, u praksi su Bugari odvojeni od ostalih Jugoslovena. Bugarska komunistička grupa osnovana je u Petrogradu 4. oktobra 1918. godine, a već 29. istog meseca priznata je od strane RKP(b) kao organizacija potpuno nezavisna od Jugoslovenske komunističke grupe.³⁸

Tri faktora dovela su do razdvajanja Jugoslovena i Bugara. Prvi je svakako sukob s Markovićem. Iako je kroz većinu svog mandata uživao podršku bugarskih komunista koji su došli iz tradicije tesnog socijalizma, i oni su učestvovali u njegovom smenjivanju. Međutim, podrška opoziciji protiv Markovića nije bila uniformna, te je osim njega iz Jugoslovenske komunističke grupe izbačen i njegov bugarski pristaša, Petko Smilov (Kovačev, 1987: 45—46). Ovi sukobi nisu se preneli na novoosnovanu grupu, s obzirom da su Markovićeви protivnici i saveznici bez problema saradivali dalje, što je još jedna potvrda teze da ključni problem zaista jeste bio Marković lično, a ne sveukupni međuljudski odnosi među komunistima.

oboleo, a ne o nekakvom predstavniku antistaljinističke opozicije smeštenom u psihijatrijsku bolnicu po kazni (Vujošević, 2019: 174; Timofejev, Miloradović i Silkin, 2017: 381–382). O Markoviću je nedavno objavljen i kraći biografski članak na ruskom jeziku (Silkin, 2019: 61–77).

36 Zelenin, 1976., Protokol zasedanija Central'nogo Komiteta Kommunističeskoj partii (bol'shevikov) serbov, chorvatov i slovencev, 215–217.

37 Zelenin, 1976., Protokol zasedanija Komiteta Južnoslavjanskoj gruppy RKP(b) po organizacionym voprosam, 203.

38 *Pod znamenem Oktjabrja*, Tom 1, 1981., Iz protokola zasedanija Petrogradskogo komiteta RKP(b) ob utverždenii Bolgarskoj kommunističeskoj gruppy v Petrograde, 210; Pis'mo Bolgarskoj kommunističeskoj gruppy v Moskve v Jugoslavjanskuju gruppy RKP(b) ob utverždenii ee Central'nym Komitetom RKP(b), 229.

Drugi bitan faktor bilo je nasleđe predratne bugarske socijaldemokratije. Tesni socijalisti su bili disciplinovani i poprilično jedinstveni, za razliku od Jugoslovena, čiji komunistički pokret je bio skrpljen od ljudi različitih ideoloških pozadina. Stvaranje zasebne bugarske grupe postalo je naročito bitno kada se njihova država našla u revolucionarnoj situaciji. Tesni socijalisti u Rusiji nadali su se da će stvaranjem sopstvene grupe lakše organizovati povratak u zemlju i potom preuzeti inicijativu za osvajanje političke vlasti u Bugarskoj.

Treći faktor bila je i sama geopolitika, koja je igrala veoma važnu ulogu u udaljavanju dve grupe. Kako su se političke vođe Srba, Hrvata i Slovenaca sve više zblizavali tokom rata, taj proces je zahvatio i radništvo i seljaštvo tih naroda, a naročito ratne zarobljenike u Rusiji. Pritom je Jugoslovenima ideja ujedinjenja u jednu državu delovala progresivno, kao način spajanja više nacija u jednu nadnacionalnu zajednicu. Ovo je na prvu loptu izgledalo kao ispunjenje snova svakog internacionaliste. S druge strane, Bugari su se suočili sa skorim komadanjem poražene države i gubitkom teritorije koji će njihova vladajuća klasa ubrzo koristiti za promovisanje revanšističkog nacionalizma. Stoga su već u startu bili skeptični prema novom posleratnom poretku, koji je Jugoslovenima ipak delovao obećavajuće. Za bugarske komuniste od početka je bilo jasno da se moraju suprotstaviti ne samo ideologiji imperijalističkih sila, nego i domaće buržoazije.

Po dolasku u novoosnovanu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, velika većina Jugoslovena komunista prihvatila je nužnost borbe za federalnu Jugoslaviju, a program Balkanske federacije stavljen je u drugi plan. Međutim, i jugoslovenski federalizam je ubrzo napušten. Pod uticajem Filipa Filipovića, povratnici iz Sovjetske Rusije su neposredno pred osnivanje Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), prihvatili ideju narodnog jedinstva, koja će biti ozvaničena u osnivačkim dokumentima partije u aprilu 1919. godine (Kovačev, 1987: 85). Poneseni prividnim uspehom “nacionalne revolucije” u novostvorenoj Kraljevini, komunisti su prihvatili nacionalnu ideologiju koju je propagirala karadorđevićvska monarhija. Uverenje o progresivnoj prirodi jugoslovenskog ujedinjenja će potrajati godinama, a entuzijizam će zahvatiti čak i bivše pripadnike nacionalno-revolucionarnih organizacija. Već početkom dvadesetih godina postalo je očigledno da se međuetničke tenzije u Kraljevini apsolutno ne mogu gurati pod tepih, a upravo bivši nacionalni revolucionari, poput Vladimira Čopića, postali su vođe “leve” frakcije koja je insistirala na federalnom uređenju Jugoslavije, ili čak njenom rušenju zarad stvaranja

Balkanske federativne sovjetske socijalističke republike. Ovakvo gledište iskristalisalo se tek tokom i nakon diskusije o nacionalnom pitanju koja se odvijala od polovine 1923. godine. Ta debata, kao i potonje rasprave o nacionalnom uređenju države, bila je odjek ranijih diskusija o Balkanskoj federaciji i federalnoj Jugoslaviji, koje su dominirale među južnoslovenskim komunistima u leto i jesen 1918. godine.

/ Zaključak: Predistorija Jugoslovenske revolucije

Aktivnost jugoslovenskih komunista u Ruskoj revoluciji ostaje nedovoljno istražena, uzevši u obzir njihovu brojnost i značaj. Iako je tokom šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih objavljeno dosta empirijskih radova na tu temu, oni su poprilično zastareli i nedostaju im savremeni metodološki uvidi. Iako na čisto faktografskom nivou znamo dosta toga, ostaje mnogo prostora za istraživanje zanimljivih tema poput ličnih iskustava, socijalnog sastava, idejnih uticaja, trajne emigracije u novu državu, ili pak korištenja konspirativnih metoda. Sve ovo može se odnositi ne samo na Jugoslovene koji su učestovali na strani revolucije, nego i na one koji su se borili u kontrarevolucionarnim formacijama.

Decentriranje Ruske revolucije počelo je pomeranjem fokusa s Moskve i Petrograda na provincije, kao i razmatranjem uloge brojčano daleko nadmoćnijeg seljaštva umesto urbanog proletarijata. Poslednjih dvadesetak godina, nastavilo se tako što je istoriografija sve više počela da ukazuje na činjenicu da Ruska revolucija svakako nije bila striktno "ruska", skrećući pažnju i na pobune na imperijalnoj periferiji, od Ukrajine do Finske, u Centralnoj Aziji, Sibiru i na Kavkazu. Ta istraživanja u velikoj meri su se zasnivala i na pitanjima nacionalnosti i veroispovesti, koja su bila bitan, ali često zanemaren revolucionarni faktor u ovim oblastima. Poslednji zadatak je decentriranje i same imperije, odnosno istraživanje raznolike i značajne aktivnosti mnogobrojnih ljudi koji su se našli na teritoriji Ruskog carstva iako nisu tamo živeli pre rata. Njihovu aktivnost treba posmatrati kao deo transnacionalnog revolucionarnog (i kontrarevolucionarnog) procesa koji je od 1917. do 1921. godine zaista zahvatio čitavo područje od Aachena do Vladivostoka, a uticao i na slične pokrete širom planete.³⁹ Ta međunarodna dimenzija Ruske revolucije mora prevazići

39 Jedan od retkih radova koji na ovaj način pristupaju temi je Neuburger, 2017: 874–891. Pored

naglasak na nekoliko istaknutijih stranih ličnosti, poput Rakovskog i Radeka, ili na karikaturno izmišljanje uticaja Nemačkog carstva na pobjedu boljševika. Ovaj članak, s fokusom na jugoslovenske komuniste, njihove ideološke izvore inspiracije i potonji uticaj, predstavlja korak u tom smeru.

Za vreme svog kratkog života, Jugoslovenska komunistička grupa ostavila je dubok trag u jugoslovenskom radničkom pokretu. Unutar nje sukobile su se dve koncepcije, koje će činiti osnovu idejnog sukoba u Komunističkoj partiji Jugoslavije dvadesetih, a čiji odjeci će trajati sve do neuspešnog pokušaja uspostave Balkanske federacije krajem četrdesetih. S jedne strane našla se “idealistička” ideja balkanskog federalizma, koju su promovisali bivši socijaldemokrate; s druge “pragmatična” ideja jugoslovenstva, koju su promovisali (bivši) nacionalni revolucionari. Pored toga, Jugosloveni su već tada bili podeljeni na pristalice centralističkog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, i one koji su smatrali da Jugoslavija u najmanju ruku mora biti federacija. Među mnogima je preovladavala skepsa prema bavljenju nacionalnim pitanjem uopšte, koje je implicitno ili eksplicitno smatrano za problem buržoazije, kao u člancima Lazara Vukićevića.

Međutim, pozicije iz 1918. nisu ni na koji način predodredile kasniji ideološki razvoj određenih ličnosti. Vladimir Čopić, iako projugoslovenski orijentisan tokom Prvog svetskog rata i Revolucije, kasnije će postati jedan od vođa leve frakcije, čija politička strategija se u veliku ruku zasnivala na rasparčavanju Jugoslavije na osnovu prava na samoopredeljenje, a zarad stvaranja Balkanske federacije. Kao što je još osamdesetih primetio Ivo Banac, iako naizgled paradoksalan, ovaj put bio je tipičan za bivše nacionalne revolucionare jer je, prema njima, “ideal mesijanske južnoslovenske države izdan od strane buržoazije” (Banac, 1988: 47). Tako se Čopić u idejnim borbama u partiji našao na istoj strani s Vukašinom Markovićem koji se još u Moskvi protivio jugoslovenskom jedinstvu. Marković je definitivno bio jedan od pionira lenjinističkog samoopredeljenja u praksi unutar KPJ, te je dvadesetih vodio oružane ustanke u rodnom kraju pod sloganom borbe za “Sovjetsku Crnu Goru” (Brković, 1974, 222). Zanimljivo je da je kasnije često insistirao na crnogorskom nacionalnom identitetu, iako se to u Sovjetskoj Rusiji 1918. godine uopšte nije pominjalo.

toga, ovakav pristup neizbežan je u istraživanjima Mađarske sovjetske republike, s obzirom na to da su nju vodili skoro isključivo ljudi koji su se vratili kao ratni zarobljenici iz Sovjetske Rusije, mada je i sama Mađarska sovjetska republika još uvek najneistraženija od svih radničkih revolucija u Evropi tog perioda. Dobar korak ka njenom dubljem istraživanju je i nova knjiga pod uredništvom Andrása B. Göllnera, *The Forgotten Revolution* (Göllner, 2020).

Najverovatnije je uvideo emancipatorski potencijal takve identifikacije, u skladu s lenjinskim idejama o nacionalnosti, kada su slojevi crnogorskog stanovništva nezadovoljni beogradskom vlašću počeli da dižu bune.

S druge strane, među komunistima u Sovjetskoj Rusiji je tada itekako prisutna ideologija integralnog jugoslovenstva koju će sama КРЈ u neku ruku prigrliti godinu dana kasnije na svom osnivačkom kongresu da bi je polovinom dvadesetih potpuno anatemisala. Ovde se radilo o veoma jasnom sudaru jedne zamisli s brutalnom realnošću Kraljevine SHS koja je umesto ravnopravnosti naroda donela političku i vojnu dominaciju srbijanskih elita u Beogradu, kojom nisu bili zadovoljni ni Srbi Prečani ni nesrpski narodi. Mnogo popularnija i dugotrajnija bila je doktrina nacionalnog nihilizma koja je, iako je deklarativno usvajala lenjinističko samoopredeljenje, u praksi pokušavala da izbegne njegovo sprovođenje, smatrajući da će ono izazivati nepotrebne nacionalne podele među radništvom i seljaštvom. Takvo gledište u naznakama se očituje kod Lazara Vukićevića koji će kasnije kao levi komunist napustiti КРЈ. Međutim, njen najočigledniji i najistaknutiji pristaša bio je Sima Marković.⁴⁰ Treba dodati i da aktivno učesće revolucionara koji su pre rata bili socijaldemokrate, poput Vukićevića, Srebriča i Vukašina Markovića, te koji su često bili najenergичniji i najdosledniji boljševici, dovodi u pitanje kliše da je nasleđe predratne socijaldemokratije bilo “krivac” za raznorazne antirevolucionarne i antilenjinističke tendencije u komunističkom pokretu.

Tenzija iz 1918. godine se ogleda i u uspostavi socijalističke Jugoslavije nakon Drugog svetskog rata. Titova Jugoslavija je uz narodnofrontovski nacionalizam, koji je otvoreno prihvatao nacionalne identitete partikularnih jugoslovenskih naroda (mada isključivo kroz prizmu levog antifašizma), prihvatila i jedan nadnacionalni, jugoslovenski nacionalizam, s istim onim kontradikcijama o kojima je još tri decenije ranije u Svetskoj revoluciji pisao Lazar Vukićević. Istovremeno, radilo se na uspostavi Balkanske federacije, koju

40 Iako se Sima Marković u raznim potonjim čitanjima vidi kao svojevrtni zastupnik srpskog “nacionalnog interesa” u КРЈ, smatram da njegova gledišta nisu imala veze sa srpskim nacionalizmom, nego su zapravo činile kritiku lenjinističkog samoopredeljenja sleva. S obzirom da Marković nije predmet ovog istraživanja, čitaoce bih uputio na retku knjigu koja deli moje gledište, a koja je na srpskohrvatskom govornom području relativno malo poznata (Connor, 1984: 136–141). Connor provokativno (i, po mom mišljenju, ispravno) opisuje Markovića kao “luksemburgistu”, odnosno sledbenika kritike Lenjinovog samoopredeljenja koju nalazimo kod Rose Luxemburg.

su, još i pre raskola sa Staljinom, otežavale suprotstavljene nacionalne težnje rukovodstava Jugoslavije, Bugarske i Albanije. Kada je 1948. godine balkanski federalizam pretrpeo svoj istorijski poraz, Jugoslavija se okrenula jugoslovenskom nacionalizmu kao kohezivnoj sili. On je bio progresivan, nadnacionalan, ali istovremeno i federalistički. Igrom istorijskog slučaja, deluje veoma slično zamislama jugoslovenskih boljševika iz 1918. godine.

Konačan odgovor na nacionalno pitanje nije dat ni u jednom trenutku do raspada socijalističke Jugoslavije. Proces odgovaranja na to pitanje bio je dinamičan, a odgovore su komunisti često menjali u skladu s promenama uslova na terenu. Međutim, sve buduće tendencije komunističkog pokreta – više ili manje internacionalističke, centralističke ili federalističke, otvorenije ka saradnji s nacionalistima ili dobronamernije prema versajskom poretku – prisutne su već u proleće i leto 1918. godine, u vreme apsolutne otvorenosti komunističkog pokreta za razne ideje. Kasnije su određene ideje dominirale u različitim periodima, a u skladu s komunističkim čitanjem trenutne domaće i međunarodne situacije. Internacionalizam za marksiste, na kraju krajeva, nikada nije bio puki princip nego je uvek imao klasnu osnovu. Menjanje odnosa snaga u kratkom i turbulentnom dvadesetom veku uticalo je i na naglo menjanje političkih gledišta komunista. Međutim, iskustvo jugoslovenskih boljševika u revolucionarnoj Rusiji svedoči da se ni u jednom momentu u narednih nekoliko decenija nije radilo isključivo o pukom mehaničkom nametanju ideja iz Moskve nego o dinamičnom procesu u koji su od početka direktno bili uključeni i sami Jugosloveni.

/ Literatura

Primarni izvori:

Hrvatski državni arhiv (Zagreb),
HR-HDA-1753, Osobni fond Ivan Očak.

Hrvatski državni arhiv (Zagreb)
HR-HDA-501, Pravni fakultet Sveučilišta
u Zagrebu.

Kolarov, Vasil. 1968. Spomeni. Izdatelstvo
na Bălgarskata komunističeska partija.
Sofija.

Lenin, Vladimir Ilyich. The Tasks of the
Proletariat in the Present Revolution
[a.k.a. The April Theses], dostupno na
[https://www.marxists.org/archive/lenin/
works/1917/apr/04.htm](https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/04.htm), pristup ostvaren
15. oktobra 2020.

Perovšek, Jurij (ur.). 1990. Razprava o
nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923.
Partizanska knjiga. Ljubljana.

Pijade, M. S. 1964. Malo partijske istorije nacionalnog pitanja: jedan prilog za diskusiju, u: Morača, Pero (ur.), Moša Pijade: Izabrani spisi, Tom I, knjiga 2. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd: 689—698.

Pod znamenem Oktjabrja. Učastie bolgarskih internacionalistov v Velikoj Oktjabr'skoj socialističkoj revoluciji i zaščite ee zavoevanij, Tom I. 1981. Izdatel'stvo političeskoj literatury, Izdatel'stvo BKP. Moskva i Sofija.

Pyatakov, Georgy, Bosch, Yevgenia, Bukharin, Nikolai. Theses on the Right of Nations to Self-determination, dostupno na <https://libcom.org/library/theses-right-nations-self-determination-georgy-pyatakov-yevgenia-bosch-nikolai-bukharin>, pristup ostvaren 19. oktobra 2020.

Rakovskij, Christian. 1925. Rumynija i Bessarabija: k semiletiju aneksii Bessarabii. Litizdat NKID. Moskva.

Timofejev, Aleksej; Miloradović, Goran i Silkin, Aleksandr (ur.). 2017. Moskva-Srbija, Beograd-Rusija, dokumenta i materijali, Tom 4: Rusko-srpski odnosi, 1917 — 1945. Glavnoe arhivnoe upravlenie goroda Moskvy, Arhiv Srbije. Moskva i Beograd.

Vukićević, Lazar. 1959. Uspomene iz Oktobarske revolucije, Zbornik Matice srpske za društvene nauke 22: 129—145.

Vukićević, Toska. 1959. Iz života i rada Lazara Vukićevića, Zbornik Matice srpske za društvene nauke 22: 146—149.

Zelenin, Vladimir Vladimirovič (ur.). 1976. Učastie jugoslavskih trudjaščichsja v Oktjabrskoj revoluciji i graždanskoj vojne v sssr. Sbornik dokumentov i materialov. Nauka. Moskva.

Zelenin, Vladimir Vladimirovič (ur.). 1992. Sovetsko-jugoslavskie otnošenija 1917 — 1941 gg. Izdatel'stvo Nauka. Moskva.

Knjige:

Banac, Ivo. 1988. With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism. Cornell University Press. Ithaca i London.

Brković, Savo. 1974. O postanku i razvoju crnogorske nacije. Grafički zavod. Titograd.

Connor, Walker. 1984. The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy. Princeton University Press. Princeton.

Cvetković, Slavoljub. 1985. Idejne borbe u KPJ 1919 — 1928. Institut za savremenu istoriju. Beograd.

Daniels, Robert V. 1988. The Conscience of the Revolution. Communist opposition in Soviet Russia. Westview Press. Nashville.

Douds, Lara. 2018. Inside Lenin's Government: Ideology, Power and Practice in the Early Soviet State. Bloomsbury Academic. London.

Figes, Orlando. 1998. A People's Tragedy: A History of the Russian Revolution. Penguin Books. London.

Gligorijević, Branislav. 1992. Kominterna, jugoslovensko i srpsko pitanje. Institut za savremenu istoriju. Beograd.

Göllner, Andrés B (ur.). 2020. The Forgotten Revolution: The 1919 Hungarian Republic of Councils. Black Rose Books. Montreal.

- Gužvica, Stefan. 2020. Prije Tita: Komunistička partija Jugoslavije tijekom Velike čistke (1936 — 1940). Srednja Europa. Zagreb.
- Haug, Hilde Katrine. 2016. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. I.B. Tauris. London.
- Kopylov, V. R. 1977. Zarubežnye internacionalisty v Oktjabr'skoj revolucii 1917 — 1918. Izdatel'stvo Mysl'. Moskva.
- Kovačev, Vujica. 1987. Na zajedničkom frontu revolucije: Veze između jugoslovenskih i mađarskih komunista 1918 — 1919. i učešće Jugoslovena u mađarskoj revoluciji 1919. godine. Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Martin, Terry. 2001. *Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923 — 1939*. Cornell University Press. Ithaca, London.
- Očak, Ivan. 1976. U borbi za ideje Oktobra: Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije, 1918 — 1921. Stvarnost. Zagreb.
- Očak, Ivan. 1979. Jugoslavenski oktobarci: Likovi i sudbine. Školska knjiga. Zagreb.
- Očak, Ivan. 1980. Vojnik revolucije: Život i rad Vladimira Čopića. Spektar. Zagreb.
- Pešić, Desanka. 1983. Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje. Izdavačka radna organizacija "Rad". Beograd.
- Požar, Petar. 1989. Jugoslaveni žrtve staljinskih čistki. Nova knjiga. Beograd.
- Radelić, Zdenko. 1996. Hrvatska seljačka stranka 1941. — 1950. Hrvatski institut za povijest. Zagreb.
- Timofejev, Aleksej i Piljak, Milan. 2017. Ruska revolucija 1917. u očima Kraljevine Srbije. Institut za noviju istoriju Srbije, Andrićev institut, Odjeljenje za istoriju. Beograd i Višegrad.
- Todorova, Maria. 2020. *The Lost World of Socialists at Europe's Margins: Imagining Utopia, 1870s — 1920s*. Bloomsbury Academic. London i New York.
- Vlajčić, Gordana. 1987. Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919. — 1927. Globus. Zagreb.
- Vujošević, Ubavka-Cica. 2019. Nestajali netragom: Jugosloveni – žrtve političke represije i staljinističkih čistki u Sovjetskom Savezu 1927 — 1953. Institut za savremenu istoriju. Beograd.
- Zelenin, Vladimir Vladimirovič. 1977. Pod krasnym znamenem Oktjabrja: Jugoslavjanske internacionalisty v Sovetskoj Rossii 1917 — 1921. Izdatel'stvo Mysl'. Moskva.

Članci i poglavlja:

Birman, M. A. 1967. Bolgarskie internacionalisty v Sovetskoj Rossii, u: Manusevič, Aleksandr Jakovlevič (ur.). *Internationalisty: trudjaščiesja zarubežnyh stran – učastniki bor'by za vlast' sovetov*. Izdatel'stvo Nauka. Moskva: 437—459.

Fagan, Gus. 1984. Biographical Introduction to Christian Rakovsky, u: Fagan, Gus (ur.). *Selected Writings on Opposition in the USSR 1923-30*. Allison and Busby. London i New York: 7—61.

Gabelica, Mislav. 2011. Pravaška mladež na hrvatskom Sveučilištu uoči Prvoga svjetskog rata, *Društvena istraživanja* 20 (2011), 4: 1139—1161.

Gužvica, Stefan. 2019. The Spanish Inquisition: Factional Struggles among the Yugoslav Interbrigadistas, *Istorija 20. veka* 1/2019: 53—74.

Hrabak, Bogumil. 1963. Jugosloveni u intervencionističkim trupama na severu Rusije 1918—1919. godine, *Istorijski glasnik* 2: 3—51.

Hrabak, Bogumil. 1964. Srpski socijalisti u izbeglištvu prema promenama u Rusiji 1917—1918. godine, *Istorijski glasnik* 1: 53—98.

Hrabak, Bogumil. 1965. Delatnost članova udruženja "Ujedinjenje ili smrt" u Rusiji 1915—1918. godine, *Istorija XX veka, zbornik radova VII*: 187—256.

Hrabak, Bogumil. 1966. Jugosloveni učesnici Oktobarske revolucije i stvaranje KPJ, *Zbornik filozofskog fakulteta u Prištini III*: 109—140.

Hrabak, Bogumil. 1969. Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca, *Jugoslavenski istorijski časopis* 1—2: 7—27.

Hrabak, Bogumil. 1978. Jugoslavenski revolucionar Vladimir Čopić u Rusiji (1916—1918), u: Janjatović, Bosiljka (ur.), *Život i djelo Vladimira Čopića: Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2. listopada 1976. u Senju. Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara - Rijeka. Rijeka*: 51—74.

Hrabak, Bogumil. 1989. Konceptije federativne i konfederativne Jugoslavije među Jugoslovenima u Rusiji (od aprila 1916. do aprila 1918. godine), *Časopis za suvremenu povijest* 21/1—3: 1—28.

Klopčič, France. 1967. Slovenci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1919—1921 (Kratko poročilo), *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1—2: 471—480.

Lih, Lars T. 2015. "The New Era of War and Revolution": Lenin, Kautsky, Hegel and the Outbreak of World War I," u: Anievas, Alexander (ur.). *Cataclysm 1914: The First World War and the Making of Modern World Politics*. Brill. Leiden, Boston: 366—412.

Medvedev B. B. 1967. Federacija inostrannykh grupp RKP(b), u: Manusevič, Aleksandr Jakovlevič (ur.). *Internacionalisty: trudjaščiesja zarubežnyh stran - učastniki bor'by za vlast' sovetov*. Izdatel'stvo Nauka. Moskva: 176—228.

Neuburger, Mary. 2017. The Bulgarian Factor in Russia's Revolutionary Era, 1917—23, *Journal of Contemporary History* 52/4 (2017): 874—891.

Očak, Ivan. 1974. O Jugoslovenima u bjelogardejskim jedinicama u Rusiji za vrijeme građanskog rata (1918—1920), *Časopis za suvremenu povijest* 6/1: 39—55.

Silkin, Aleksandr Aleksandrovič. 2019. Vukašin Marković kak "zerkalo ruskoj revoljucii," u: Timofejev, Aleksej Jurjevič (ur.). *Stoletie dvuh emigracij. 1919. — 2019*. Informatika. Moskva-Beograd: 61—77.

Novine i novinski članci:

– Kommuna: Eženedel'nyj organ Federacii internacional'nykh grupp RKP. Petrograd. 1918.

– Revolucija/Vsemirnaja revoljucija/Svjetska revolucija. Moskva. 1918. — 1919.

STEFAN GUŽVICA

Yugoslavia or the Balkan Federation? Dilemmas of Yugoslav Communists during the October Revolution

By the spring of 1917, tens of thousands of South Slavic prisoners of war had found themselves on the territory of the (former) Russian Empire, and many of them took an active part in the revolutionary events which had begun with the collapse of the monarchy in February. After the October Revolution, thousands of Bulgarians, Croats, Slovenes, and Serbs fought on the side of the Bolsheviks. Beginning from 1918, they had their own South Slavic Communist Group of the Bolshevik Party, as well as a newspaper called *Svetska revolucija* (The World Revolution). However, the Group soon became divided over the question of building a future postwar order. Some communists supported the creation of Yugoslavia as a country of South Slavs, while others thought that the future socialist state must be a Balkan Federation, an old project of Balkan social democracy. The pro-Yugoslav current was composed primarily of people who were radicalized by the world war and the revolution and who fought together in the South Slavic units of the Russian Imperial Army before 1917. The supporters of a Balkan federation were those who were active in the labor movement before 1914. The Bulgarian communists, influenced by the theoretical tradition of “narrow socialism” developed by Dimitar Blagoev, were the standard bearers of the idea of Balkan federalism, while most Serbs, Croats, and Slovenes eventually opted for Yugoslavia, also as a federal state. This disagreement eventually led to the separation of Bulgarians from the South Slavic Communist Group. Even though the question of the future workers' federation in the Balkans was not ultimately resolved even after the creation of the Communist International, this forgotten early debate between the leading South Slavic communists foreshadowed the later Marxist discussions on the national question in Bulgaria and Yugoslavia. The analysis of these projects raises new questions regarding the reception of Bolshevik ideas among the South Slavs, the continuities and discontinuities of Marxist thought before and after 1917, as well as

the development of the concept of the Leninist right to self-determination in the context of the political situation in the Balkans in the post-WWI period.

KEYWORDS: *communism; the Russian Revolution; Yugoslavism; the Balkan Federation; federalism; the Communist Party of Yugoslavia; the national question; Yugoslavia; Bulgaria; Marxism; self-determination*